Zakład Europeistyki
Instytut Studiów Politycznych PAN
Nr 02/2018 (31)

Biuletyn Analiz i Opinii

Mateusz Czasak

Trójkąt Weimarski jako instrument polskiej polityki zagranicznej w latach 1991-1999

Na przełomie lat 80. i 90. XX wieku wyłoniony po II wojnie światowej ład jałtańsko-poczdamski uległ osłabieniu, a następnie upadł. w rezultacie przemian państwa bloku wschodniego odzyskały suwerenność, jednak był to proces rozłożony w czasie. Liczne powiązania gospodarcze, militarne i polityczne uniemożliwiały przecięcie więzów z ZSRR jednym dokumentem czy deklaracją. Jednocześnie, odzyskanie suwerenności wiązało się z koniecznością określenia przez każde z państw byłego bloku wschodniego nowych celów polityki zagranicznej oraz strategii ich realizacji. Przed takim wyzwaniem stanęła również Polska.

We wrześniu 1989 roku został utworzony rząd, wyłoniony w wyniku pierwszych po II wojnie światowej częściowo wolnych wyborów parlamentarnych. Premierem został Tadeusz Mazowiecki a tekę ministra spraw zagranicznych otrzymał Krzysztof Skubiszewski. Nowe władze stanęły przed licznymi wyzwaniami, zarówno na gruncie polityki wewnętrznej, jak i zagranicznej. Jednym z priorytetów była zmiana wektorów polityki zagranicznej Polski oraz bliższa współpraca z państwami Zachodu[1]. Jednocześnie należało zadbać o poprawne stosunki ze Związkiem Radzieckim. Jakkolwiek mocarstwo to było w 1989 roku mocno osłabione, Polska formalnie wciąż pozostawała członkiem Układu Warszawskiego i RWPG. Na terytorium państw Układu stacjonowały wojska Armii Czerwonej. Stąd w wystąpieniach członków rządu z 1989 roku, obok stwierdzeń dotyczących dążeń do integracji ze strukturami euroatlantyckimi, padają również deklaracje o utrzymywaniu partnerskich stosunków z ZSRR.

W wygłoszonym 12 września 1989 roku expose premier Mazowiecki mówił o pragnieniu suwerennego, demokratycznego i praworządnego państwa. Kwestię suwerenności podkreślał również w kontekście stosunków polsko-radzieckich, wskazując zarazem na chęć ułożenia stosunków sojuszniczych z tym państwem. Odnosząc się do stosunków z państwami zachodnimi stwierdził: „musimy nadrobić zaległości, zwłaszcza we współpracy z krajami Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej i Stanami Zjednoczonymi oraz innymi potęgami gospodarki światowej”[2].

Nowo powołany minister spraw zagranicznych Krzysztof Skubiszewski także akcentował znaczenie współpracy z ZSRR. Jednocześnie, określając priorytety polskiej polityki zagranicznej, podkreślał rolę współpracy w ramach Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE). Stwierdził również: „będziemy rozbudowywać nasze powiązania z organizacjami i ugrupowaniami europejskimi, zwłaszcza ze Wspólnotami Europejskimi i Radą Europy”[3].

Mimo początkowo ostrożnych deklaracji dotyczących zacieśniania stosunków z Zachodem, od roku 1989 polski rząd prowadził politykę strategicznej reorientacji powiązań sojuszniczych ze Wschodu na Zachód[4]. Początkowa ostrożność wynikała z faktu, iż Polska formalnie pozostawała członkiem Układu Warszawskiego; dopiero

Zakład Europeistyki Instytut Studiów Politycznych PAN
ul. Polna 18/20 00-625 Warszawa
www.isppan.waw.pl

w lipcu 1991 roku prezydent Lech Wałęsa wraz z ministrem Krzysztofem Skubiszewskim wzięli udział w posiedzeniu Doradczego Komitetu Politycznego Układu Warszawskiego w Pradze, podczas którego podpisali protokół, na mocy którego układ rozwiązano[5]. Usunięcie traktatowych ograniczeń umożliwiało wyraźniejsze artykułowanie nowych, definiowanych na początku lat 90. XX wieku celów polskiej polityki zagranicznej, którymi były integracja europejska i zacieśnianie współpracy z zachodnimi strukturami bezpieczeństwa, a następnie członkostwo w NATO.

25 maja 1990 roku Krzysztof Skubiszewski złożył w Brukseli wniosek dotyczący rozpoczęcia negocjacji umowy o stowarzyszeniu ze Wspólnotami Europejskimi. Rokowania zostały podjęte w grudniu, a ich rezultatem był „Układ Europejski ustanawiający stowarzyszenie między Rzeczpospolita Polską a Wspólnotami Europejskimi i ich państwami członkowskimi". Strona polska od początku negocjacji treści tego dokumentu nie ukrywała ambicji dotyczących członkostwa we Wspólnotach. Ostatecznie w preambule Układu znalazła się deklaracja dotycząca pełnej integracji jako celu polskich działań, stowarzyszenie określono zaś jako środek mający pomóc w realizacji tego celu[6].

Mniej korzystnie prezentowały się wówczas perspektywy integracji z NATO: zarówno rząd polski, jak i prezydent Wałęsa zdawali sobie sprawę z tego, że wykluczone jest przyjęcie Polski do NATO tak długo, jak długo na jej terytorium stacjonować będą wojska radzieckie[7]. Sojusz Północnoatlantycki nie był w tym okresie zainteresowany ani integracją Polski do swych struktur ani zapewnieniem jej gwarancji bezpieczeństwa[8].

Z jednej strony Polska mogła cieszyć się odzyskiwaną suwerennością, z drugiej pozostawała samotna w obliczu zagrożeń. Brak formalnej ochrony ze strony państw Zachodu, po jednoczesnym rozwiązaniu w lipcu 1991 roku Układu Warszawskiego, stawiał Polskę w trudnej sytuacji państwa znajdującego się w tzw. szarej strefie bezpieczeństwa.

Formułowanie nowych strategicznych celów polskiej polityki zagranicznej wymagało tworzenia nowych instrumentów, które umożliwiłyby realizację tych celów oraz przyczyniłyby się do poprawy bezpieczeństwa kraju. Ważne narzędzie stanowiły m.in. dwustronne traktaty dobrosąsiedzkie. 9 kwietnia 1991 roku Polska podpisała „Traktat o przyjaźni i solidarności" z Francją; przewidywał on, że Francja będzie sprzyjać rozwojowi ścisłych kontaktów między Polską a Wspólnotami Europejskimi[9]. Doniosłą wagę miały dla Polski traktaty podpisane z Republiką Federalną Niemiec (RFN). Pierwszy z nich to podpisany w Warszawie 14 listopada 1990 roku „Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o potwierdzeniu istniejącej między nimi granicy". Drugą z umów stanowił „Traktat o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy" z 17 czerwca 1991 roku; w dokumencie tym

Zakład Europeistyki Instytut Studiów Politycznych PAN
ul. Polna 18/20 00-625 Warszawa
www.isppan.waw.pl

znalazł się istotny dla strony polskiej zapis dotyczący wspierania przez RFN dążeń Polski do członkostwa we Wspólnotach Europejskich[10]. Ratyfikacja porozumień zaowocowała intensyfikacją kontaktów niemiecko-polskich oraz poszerzeniem współpracy politycznej[11].

W dwa miesiące po podpisaniu traktatu dobrosąsiedzkiego z Niemcami została nawiązana trójstronna współpraca francusko - niemiecko - polska. w kolejnych latach stała się ona, obok współpracy bilateralnej, ważnym narzędziem polskiej polityki zagranicznej. Jakie były przyczyny podjęcia współpracy w tym formacie? Po pierwsze, RFN chciała podkreślić swoje intencje prowadzenia pokojowej i proeuropejskiej polityki zagranicznej. Po drugie, dla Francji współpraca weimarska oznaczała możliwość wpływania na politykę wschodnią zjednoczonych Niemiec; obawiano się bowiem prób zdominowania przez ten kraj Europy Środkowo-Wschodniej[12]. Dodatkowo Paryż mógł w ten sposób odeprzeć zarzuty zbyt małego zaangażowania Francji w tym regionie[13]. Wreszcie, w kontekście polskich interesów, najważniejsza była możliwość współpracy z dwoma najważniejszymi państwami Wspólnot Europejskich. Liczono na poprawę bezpieczeństwa kraju, poparcie dla aspiracji dotyczących współpracy z NATO i pomoc w integracji europejskiej Polski.

Pierwsze spotkanie odbyło się w dniach 28-29 sierpnia 1991 roku w Weimarze. Wzięli w nim udział ministrowie spraw zagranicznych Polski – Krzysztof Skubiszewski, Niemiec - Hans-Dietrich Genscher i Francji – Roland Dumas. Zostało ono uwieńczone podpisaniem „Wspólnego Oświadczenia Ministrów Spraw Zagranicznych Francji, Niemiec i Polski w sprawie przyszłości Europy".

Dokument ten stał się podstawą działania „Trójkąta Weimarskiego". Składa się on z 10 punktów. w pierwszym z nich nawiązuje się do bieżących wydarzeń na arenie europejskiej i międzynarodowej: „Europa znajduje się w punkcie zwrotnym swojej historii"; mowa jest również o szczególnej odpowiedzialności Polaków, Niemców i Francuzów za wypracowanie relacji dobrosąsiedzkich. Kolejny punkt dotyczy szansy budowy „nowej Europy" w duchu solidarności, w oparciu o wspólne wartości. Kolejne fragmenty dotyczą konieczności zacieśniania współpracy między trzema krajami, a także znaczenia Wspólnoty Europejskiej i Sojuszu Północnoatlantyckiego[14]. Dla Polski szczególnie istotny był punkt siódmy deklaracji, w którym znalazło się sformułowanie dotyczące wsparcia przez partnerów aspiracji Polski w kontekście integracji europejskiej: „Francja i Niemcy popierają wszelkie działania na rzecz zbliżenia Polski i pozostałych nowych demokracji do Wspólnoty Europejskiej (…). Otwarcie tym nowym demokracjom drogi ku pełnemu członkostwu pokrywa się z celami Wspólnoty Europejskiej"[15].

Trójkąt Weimarski miał jedynie charakter niezinstytucjonalizowanego forum konsultacyjnego. Niemniej żadne, poza Polską, państwo regionu

Zakład Europeistyki Instytut Studiów Politycznych PAN
ul. Polna 18/20 00-625 Warszawa
www.isppan.waw.pl

środkowoeuropejskiego nie uzyskało szansy na analogiczną współpracę. Przed stroną polską otwierała się zaś w roku 1991 możliwość prowadzenia regularnego dialogu i konsultacji z ministrami spraw zagranicznych Niemiec i Francji. Kraje te stanowiły „motor integracji europejskiej", zaś ich poparcie było szczególnie istotne dla realizacji polskich dążeń do członkostwa. Na przestrzeni kolejnych lat Trójkąt Weimarski stał się jednym z kluczowych instrumentów polskiej polityki zagranicznej.

Początkowo rozmowy ministrów spraw zagranicznych nie przynosiły jednak spektakularnych rezultatów. Drugie spotkanie ministrów Skubiszewskiego, Genschera i Dumasa odbyło się 24 kwietnia 1992 roku we francuskim Bergerac. Jego owocem była „Wspólna Deklaracja Ministrów Spraw Zagranicznych Francji, Niemiec i Polski". w dokumencie podkreślano głównie znaczenie KBWE jako instytucji dbającej o bezpieczeństwo. Dopiero w drugiej części tekstu wymieniono Północnoatlantycką Radę Współpracy i Unię Zachodnioeuropejską: „z drugiej strony Północnoatlantycka Rada Współpracy w obiecujący sposób zaczęła odgrywać rolę zalążka współpracy między członkami Paktu Północnoatlantyckiego a państwami Europy Środkowej, Europy Wschodniej i Południowo-Wschodniej. Podobnie (…) Unia Zachodnioeuropejska przedstawi im propozycję rozszerzonej współpracy. Polska, Niemcy i Francja pragną odgrywać dynamiczną rolę w ramach tego zinstytucjonalizowanego dialogu"[16].

Obok ogólnych stwierdzeń dotyczących bezpieczeństwa, w deklaracji z Bergerac znajduje się dosyć jednoznaczne, zwłaszcza na ówczesnym etapie przemian ustrojowych w Polsce, stwierdzenie na temat integracji europejskiej. Wyrażono zadowolenie z podpisania umów stowarzyszeniowych miedzy Wspólnotą Europejską a krajami Europy Środkowo-Wschodniej, a następnie wyrażono poparcie dla przystąpienia Polski do Unii Europejskiej: „Francja i Niemcy dołożą starań aby stworzona dla Polski przez to porozumienie perspektywa przystąpienia do Unii mogła skonkretyzować się z chwilą zrealizowania warunków ekonomicznych"[17]. Na tym etapie współpracy istotny był również sam fakt podtrzymywania działań Trójkąta.

Rok 1993 przyniósł kontynuację współpracy polityków trzech krajów. We wrześniu doszło do pierwszego spotkania prezydentów Polski, Francji i Niemiec, jednak nie miało ono formalnie statusu "szczytu weimarskiego". w dniach 11-12 listopada doszło do kolejnych konsultacji ministrów spraw zagranicznych: rozmowy Andrzeja Olechowskiego, Klausa Kinkela i Alaina Juppé odbyły się w Warszawie. Ich rozpoczęciu towarzyszyły po stronie polskiej nadzieje dotyczące uzyskania poparcia w kwestii stowarzyszenia Polski z Unią Zachodnioeuropejską[18]. Spotkanie nie przyniosło przełomu, chociaż minister Juppé „podkreślił, że przeznaczeniem wszystkich krajów, które zawarły układy stowarzyszeniowe z EWG jest członkostwo w Unii Europejskiej"[19]. Istotna deklaracja padła również z ust ministra Kinkela, który „zaznaczył, że Niemcy <generalnie popierają starania Polski o członkostwo w NATO,

Zakład Europeistyki Instytut Studiów Politycznych PAN
ul. Polna 18/20 00-625 Warszawa
www.isppan.waw.pl

UE i UZE>"[20]. Słowa te pozwalały mieć nadzieję na poparcie przez RFN polskich aspiracji, również na forum innych gremiów. Istotne dla Polski sformułowania, potwierdzające słowa ministrów, znalazły się w podpisanej „Wspólnej Deklaracji ministrów spraw zagranicznych Polski, Francji i Niemiec". w punkcie trzecim dokumentu padają słowa o powołaniu Polski i pozostałych państw stowarzyszonych do członkostwa w UE, oczywiście po spełnieniu niezbędnych warunków. w punkcie czwartym sformułowano poparcie dotyczące wyrażanej przez Polskę woli „ściślejszego stowarzyszenia z europejskimi i atlantyckimi strukturami bezpieczeństwa", Partnerzy poparli również rozwój Rady Współpracy Północnoatlantyckiej i byli gotowi poprzeć projekty dotyczące wspólnych ćwiczeń wojskowych[21].

W 1994 roku udało się zacieśnić trójstronną współpracę zgodnie z formułowanymi wcześniej oczekiwaniami. Współpraca weimarska została poszerzona o spotkania na szczeblu ministrów obrony narodowej, a ich pierwsze konsultacje miały miejsce w Paryżu 3 marca 1994 roku. Ministrowie Volker Rühe, François Leotard i Piotr Kołodziejczyk podjęli decyzję o wspólnych ćwiczeniach w ramach zacieśniania współpracy wojskowej[22]. Również deklaracja podpisana po spotkaniu ministrów spraw zagranicznych, które odbyło się w dniach 14-15 września 1994 roku w niemieckim Bambergu, zawierała korzystne sformułowania dotyczące pomocy Polsce w sprostaniu warunkom przystąpienia do UE; Niemcy i Francja wyraziły również poparcie dla dążenia Polski do zbliżenia z NATO[23].

Niestety, po okresie wzmożonej współpracy na płaszczyźnie wojskowej w roku 1994, kontakty między partnerami weimarskimi w tym zakresie uległy rozluźnieniu. Regularnie odbywały się natomiast spotkania na szczeblu ministrów spraw zagranicznych. w deklaracji podpisanej po konsultacjach ministrów w roku 1995 po raz pierwszy umieszczono sformułowanie o podjęciu na przełomie XX i XXI wieku decyzji dotyczących przystąpienia Polski do Unii Europejskiej[24].

Warto zaznaczyć, że równolegle z konsultacjami na szczeblu ministerialnym rozwijała się współpraca parlamentarna, zapoczątkowana już 1992 i kontynuowana w 1996 roku. Premier Włodzimierz Cimoszewicz wskazywał 28 maja 1996 roku w Warszawie, podczas wspólnego posiedzenia parlamentarnych komisji spraw zagranicznych Polski, Niemiec i Francji, że współpraca weimarska jest dla Polski „najskuteczniejszym sposobem potwierdzenia związków z Zachodem przed uzyskaniem członkostwa w Unii Europejskiej"[25].

Jego następca Jerzy Buzek również podkreślał znaczenie konsultacji w formacie Trójkąta Weimarskiego. w swoim przemówieniu, wygłoszonym 4 grudnia 1997 roku we Frankfurcie nad Odrą, stwierdził: „rozszerzenie integracji europejskiej wymaga ścisłej współpracy politycznej między naszymi państwami, współpracy, która będzie rozszerzała się na inne kraje Unii Europejskiej. Dlatego Polska przywiązuje tak wielką

Zakład Europeistyki Instytut Studiów Politycznych PAN
ul. Polna 18/20 00-625 Warszawa
www.isppan.waw.pl

wagę do współpracy z Niemcami i Francją w ramach Trójkąta Weimarskiego oraz współpracy z Niemcami i Danią"[26].

W tym okresie istniał na polskiej scenie politycznej konsensus co do konieczności podtrzymywania i intensyfikacji kontaktów weimarskich. Oprócz odbywających się regularnie wizyt na szczeblu ministerialnym udało się podnieść współpracę weimarską na szczebel szefów państw i rządów. Pierwszy szczyt weimarski odbył się 21 lutego 1998 roku w Poznaniu. Wzięli w nim udział prezydenci Jacques Chirac, Aleksander Kwaśniewski oraz kanclerz Helmut Kohl. w toku rozmów potwierdzili oni, iż współpraca weimarska ma przede wszystkim kontekst europejski. Politycy zgodzili się, że Trójkąt Weimarski ma w Europie misję, polegającą na „stabilizacji sytuacji na kontynencie, ze szczególnym uwzględnieniem oddziaływania na wschód Europy"[27]. Podniesienie rangi konsultacji weimarskich było niewątpliwym sukcesem, zwłaszcza w przededniu rozpoczęcia przez Polskę trudnych negocjacji akcesyjnych z Unią Europejską.

Równolegle, w obliczu planowanej akcesji Polski do Sojuszu Północnoatlantyckiego, intensyfikacji uległy kontakty na szczeblu wojskowym. 3 lutego 1997 roku w Warszawie, podczas spotkania ministrów obrony narodowej, podpisana została „Inicjatywa Ministrów Obrony Republiki Federalnej Niemiec, Republiki Francuskiej i Rzeczypospolitej Polskiej dotycząca intensyfikacji trójstronnej współpracy polityczno-wojskowej i wojskowej". w myśl umowy, ministrowie trzech państw mieli dążyć do wypracowania wspólnego stanowiska w „najważniejszych kwestiach polityczno-wojskowych"; zaplanowano również intensyfikację wymiany personelu i wspólne ćwiczenia[28].

Polska stała się członkiem NATO 12 marca 1999 roku. Niewątpliwie najważniejszą przesłanką akcesji była aprobująca decyzja Stanów Zjednoczonych. Przełomowe znaczenie miała decyzja administracji prezydenta Billa Clintona; to wówczas, podczas szczytu w Madrycie w 1997 roku, zaproszono do członkostwa państwa z Europy Środkowej, w tym Polskę[29]. Jednak poparcie Niemiec i Francji nie pozostawało dla Polski bez znaczenia na drodze do członkostwa w NATO. Dużą wartość miała wzmiankowana wyżej współpraca wojskowa (również w trójkącie Polska - Niemcy - Dania); pomogła ona przygotować polską armię do współpracy z wojskami USA i innych państw NATO. Istotną rolę odegrał również sam fakt wsparcia politycznego, udzielanego Polsce przez Niemcy i Francję w trudnym okresie, gdy znajdowała się ona w tzw. szarej strefie bezpieczeństwa.

W kolejnych latach podtrzymywano trójstronną współpracę - tematyka spotkań była zdominowana przez kwestie dotyczące integracji europejskiej Polski. Nie ulega wątpliwości, że regularne konsultacje, prowadzone z dwoma największymi i najważniejszymi państwami Unii Europejskiej, pomogły Polsce w akcesji do tej organizacji. o strategicznym znaczeniu Trójkąta Weimarskiego jako instrumentu

polskiej polityki zagranicznej może świadczyć ponadpartyjny konsensus w sprawie kontynuowania jego działalności w latach 1991-2004. w okresie koabitacji premiera Jerzego Buzka (AWS) z prezydentem Aleksandrem Kwaśniewskim (SLD) obie strony wykazywały się dbałością o możliwie największą efektywność tego formatu współpracy. Świadczą o tym cytowane wcześniej słowa premiera Buzka oraz zaangażowanie prezydenta Kwaśniewskiego w organizację szczytu w Poznaniu w 1998 roku, a następnie udział w kolejnych trójstronnych spotkaniach na najwyższym szczeblu. Odbywały się one w miarę regularnie do 2006 roku.

Niestety, po akcesji Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku nie udało się na nowo zdefiniować strategicznych celów, które mogłyby wypełnić treścią dalszą współpracę w ramach Trójkąta Weimarskiego. Współpraca była rzecz jasna podtrzymywana, jednak konsultacje na różnych szczeblach odbywały się ze zmienną regularnością. Nie powiodły się wielokrotnie podejmowane próby znalezienia nowych priorytetowych kierunków działania, na których mogłyby się długoterminowo skupić trójstronne stosunki. Trójkąt Weimarski formalnie wciąż istnieje, lecz jego rola jest ograniczona. Od 2016 roku nie odbyło się żadne spotkanie na szczeblu ministrów spraw zagranicznych. Pewną nadzieję na rewitalizację tego projektu dają zeszłoroczne konsultacje ministra spraw zagranicznych RP Witolda Waszczykowskiego z ambasadorami Niemiec i Francji oraz konsultacje na szczeblu wiceministrów spraw zagranicznych, które odbyły się 21 września 2017 roku w Berlinie[30].

Być może w obliczu słabnącej roli NATO i zagrożenia ze strony imperialistycznej polityki Federacji Rosyjskiej uda się ożywić trójstronną współpracę. Jej pogłębienie, zwłaszcza w zakresie wojskowym, może przynieść Polsce wymierne korzyści. Bliska współpraca wojskowa z dysponującymi znaczącym potencjałem gospodarczym Niemcami, oraz będącą potęgą atomową i stałym członkiem Rady Bezpieczeństwa Francją, byłaby niewątpliwie narzędziem wzmacniającym pozycję Polski, niezależnie od bezsprzecznie kluczowego dla jej bezpieczeństwa członkostwa w NATO.

[1] T. Nałęcz, *Strażnicy Rzeczypospolitej, Prezydenci Polski w latach 1989-2017*, Polityka, Warszawa 2017, s. 93.
[2] *Oświadczenie prezesa Rady Ministrów Tadeusza Mazowieckiego w sprawie proponowanego składu i programu prac rządu w Sejmie, 12 września 1989 r.*, w: R. Stemplowski, *Wprowadzenie do analizy polityki zagranicznej RP*, tom II, Aneksy, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2007, s. 163.
[3] *Informacja rządu o polityce zagranicznej. Expose ministra spraw zagranicznych Krzysztofa Skubiszewskiego w sejmie, 26 kwietnia 1990 r.*, w: : R. Stemplowski, *Wprowadzenie do analizy polityki zagranicznej*..., op. cit., s. 179.
[4] J. Dyduch, *Europeizacja polskiej polityki zagranicznej w perspektywie realizmu strukturalnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016, s. 72.
[5] T. Nałęcz, *Strażnicy Rzeczypospolitej*..., op. cit., s. 93.

Zakład Europeistyki Instytut Studiów Politycznych PAN
ul. Polna 18/20 00-625 Warszawa
www.isppan.waw.pl

[6] R. Willa, *Wspólnota/Unia Europejska w polskiej polityce zagranicznej*, w: J. Knopek, R. Willa (red.), *Polska polityka zagraniczna 1989-2004*, Difin SA, Warszawa 2016, s. 174-176.
[7] T. Nałęcz, *Strażnicy Rzeczypospolitej...,* op. cit., s. 94.
[8] B. Koszel, *Trójkąt Weimarski, Geneza, działalność i perspektywy współpracy*, Instytut Zachodni, Poznań 2006, s. 44.
[9] S. Parzymies, *Polityka zagraniczna Francji po zimnej wojnie, 25 lat w służbie wielobiegunowości*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2017, s. 289-290.
[10] *Traktat miedzy Rzeczpospolitą Polską a Republika Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, podpisany w Bonn 17 czerwca 1991 r.*, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19920140056/O/D19920056.pdf.
[11] E. Cziomer, *Rozwój stosunków politycznych między Polską a RFN w latach 1989-1995*, w: J. Holzer, J.M. Fiszer (red.), *Stosunki polsko-niemieckie w latach 1970-1995. Próba bilansu i perspektywy rozwoju*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1998, s. 37.
[12] K. O. Lang, *Das Weimarer Dreieck. Ein neuer >Motor< fuer die groessere EU?*, „SWP Studie", nr 21, Stiftung Wissenschaft und Politik, Deutsches Institut fuer Internationale Politik und Sicherheit, Berlin, 2004, s. 8.
[13] H. Wyligała, *Trójkąt Weimarski. Współpraca Polski, Francji i Niemiec w latach 1991-2004*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 125-126.
[14] *Wspólne Oświadczenie Ministrów Spraw Zagranicznych Francji, Niemiec i Polski w sprawie przyszłości Europy, Weimar 29 sierpnia 1991 r*., Zbiór Dokumentów PISM 2/1992, s. 9-10.
[15] *Wspólne Oświadczenie Ministrów Spraw Zagranicznych Francji, Niemiec i Polski w sprawie przyszłości Europy, Weimar 29 sierpnia 1991 r*., Zbiór Dokumentów PISM 2/1992, s. 11.
[16] *Wspólna Deklaracja Ministrów Spraw Zagranicznych Francji, Polski i Niemiec, Bergerac 24 kwietnia 1992 r*., Zbiór Dokumentów PISM, 3/1992, s. 11.
[17] Tamże, s. 12.
[18] E. Krzemień, *Trójkąt Europejski*, „Gazeta Wyborcza", 12.11.1993 r.
[19] M.W., *Nowi ministrowie – stary trójkąt*, „Rzeczpospolita", 12.11.1993 r.
[20] Ibidem.
[21] *Wspólna Deklaracja Ministrów Spraw Zagranicznych Polski, Francji i Niemiec, Warszawa, 12 listopada 1993 r.* w: H. Wyligała, *Trójkąt Weimarski. Współpraca Polski, Francji i Niemiec w latach 1991-2004*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s.481-482.
[22] M.N., *Wspólne Manewry*, „Rzeczpospolita", 5-6.03.1994 r.
[23] *Deklaracja ministrów spraw zagranicznych Niemiec, Francji i Polski, Bamberg, 15 września 1994 r.*, w: H. Wyligała, *Trójkąt Weimarski...*, op. cit., s. 483-484.
[24] B. Koszel, *Trójkąt Weimarski...*, op. cit., s. 31.
[25] Tamże, s. 33.
[26] M. Tomala, *Jak Polacy i Niemcy widzą siebie nawzajem?*, Fundacja im. Friedricha Eberta, Warszawa 2000, s. 93.
[27] M. Kazana, *Stosunki z Francją, Trójkąt Weimarski, Frankofonia*, w: B. Wizimirska (red.) „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 1999", Zarząd Obsługi Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Warszawa 1999, s. 136-137.
[28] *Inicjatywa Ministrów Obrony Republiki Federalnej Niemiec, Republiki Francuskiej i Rzeczypospolitej Polskiej dotycząca intensyfikacji trójstronnej współpracy polityczno wojskowej i wojskowej*, „Przegląd Środkowoeuropejski", nr 20-21/1998., s. 45.
[29] J. M. Fiszer, *Perspektywa dalszego poszerzania NATO*, „Wojsko i Wychowanie", nr 1/2002, s.78-79.
[30] Ministerstwo Spraw Zagranicznych, *Polska aktywna w dyskusji o przyszłości UE i bezpieczeństwie*, http://www.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/wiadomosci/polska_aktywna_w_dyskusji_o_przyszlosci_ue_i_bezpieczenstwie_.

Pracownicy Zakładu Europeistyki ISP PAN:

prof. dr hab. Józef M. Fiszer
prof. dr hab. Ryszard Żelichowski
dr Adrian Chojan
dr Agnieszka K. Cianciara
dr Paweł Olszewski
dr Daria Orzechowska - Słowikowska
dr Jakub Wódka
mgr Mateusz Czasak

Zakład prowadzi cotygodniowe otwarte seminaria naukowe, przeznaczone dla doktorantów, ekspertów, dziennikarzy i polityków. Ponadto organizuje konferencje naukowe oraz współpracuje z wieloma ośrodkami naukowo-badawczymi w kraju i za granicą.

Adres do korespondencji:

Zakład Europeistyki
Instytut Studiów Politycznych PAN
ul. Polna 18/20 00-625 Warszawa

Redakcja Biuletynu Analiz i Opinii:

dr Adrian Chojan (sekretarz redakcji: achojan@isppan.waw.pl)
dr Agnieszka K. Cianciara (redaktor naczelny: agcian@isppan.waw.pl)
prof. dr hab. Józef M. Fiszer (recenzent)
prof. dr hab. Ryszard Żelichowski (recenzent)

Layout i skład: Grzegorz Banach
e-mail: grzegorzbanach1986@gmail.com

Publikacja chroniona prawem autorskim